

FILOSOFIA JA TOIVO

Lars Gustafsson, *Merkkillinen*

vapaus. Loki, Helsinki 2001.

224 s.

Filosofi maantiellä

Lars Gustafsson on vuonna 1936 syntynyt ruotsalainen kirjailija, runoilija ja filosofi, joka on Ruotsin lisäksi työskennellyt Saksassa ja etupäässä Yhdysvalloissa, Austinissa. Joitakin hänen kaunokirjallisista teoksistaan on käännetty myös suomeksi (*Mehiläishoitajan kuolema* 1979, *Surumusiikkia vapaamuurareille* 1986). Nyt on käsillä kokoelma hänen filosofisia esseitään vuosien 1979 ja 1997 väliltä. Esseiden aiheet vaihtelevat filosofian erityiskysymyksistä, kuten kielen, totuuden ja strukturalismin ongelmista luovuuden, modernismin ja eksistentialismin kautta aina yhteiskuntakriittisiin teemoihin. Kenttä on siis laaja ja Gustafsson liikkuu sillä vaittomasti ja pakottomasti. Tyyliä luonnehtii paitsi lukeneisuus, joka ei tunnu jättävän Gustafssonia pulaan missään käänteessä, myös tietty suoruuus. Ainakaan tähän teokseen kootuissa esseissä Gustafsson ei pyri niinkään vaikutelmiin tai oppineisuuden osoittamiseen kuin asiaan. Esseiden aiheiden laajuus ja ehkä osittain myös niiden ajallinen erillisuus vaikeuttaa kyllä jossakin määrin kokonaiskuvan muodostamista Gustafssonin ajattelun luonteesta. Onneksi kääntäjä Erik Rosendahlin jälkisanat auttavat sijoittamalla Gustafssonin henkilöhaamon ja hänen filosofiansa yhteyksiinsä.

Kirjan aloittaa kerrassaan mainio tykitys otsikolla ”Filosofian ja ideologian suhteesta eli Filosofian paikka on maantiellä”. Otsikko sanoo jo paljon. Gustafsson juokuttaa lukijansa Rafaelin, Kiinan voimailostyömaiden, Manhattanin yön, Nietzschen, Aristoteleen, Sonnevin, Kailan ja monen muun lyhyen pysähdyspaikan kautta maantielle, jolla filosofia epäilyä ja kieltämisenä aina kulkee. Hänen väitteensä on, että nielaisemalla ”professorifilosofian” tai ”laitosfilosofian” – esimerkkeinä Gustafsson mainitsee Hegelin, Marxin, fysikalismin – nielaisemme aina samalla ideologian, joka pakottaa meidät maksamaan kovan hinnan. Ideologian tehtävä on antaa meille varmuus, vapahdus epäilystä. Ideologia ja filosofia ideologiana

suojelee merkityksellisyyskoneistoja, käsitteitä. Jopa Descartes pysähtyy viimeisellä rajalla: ’eihän Jumala voi olla pettäjä’. Mutta tämän suojelutyön palkaksi professorifilosofia tuputtaa käsitejärjestelmänsä epäitsenäisyyden: Hegeliltä kaupanpäällisinä tulee Preussin valtio, Marxilta luokkavihollinen ja verinen vallankumous, fysikalismista älyllinen epärehellisyys. Ideologia rokottaa radikaalia epäilyä vastaan, mutta samalla riistää tuntuman siitä, että ”jokaisen käsiteketjun päässä on aina ihminen, joka on sanonut kyllä tai ei, ’paskaa’ tai ’ei paskaa’” (s. 17). Tällä inhimillisellä tasolla Gustafssonin koditon filosofia on tolkuttoman tasa-arvoista ja demokraattista, ei järjellisyytensä vaan pelokkuutensa, toiveikkuutensa ja tuskallisuutensa vuoksi. Voiko ihanammin päivä enää alkaa.

Luovuus ja mielikuvitus tukena

Ajatus filosofista toivon ja kekseliäisyyden välineenä toivottomassa ja absurdissa maailmassa palaa vihjauksenomaisesti pintaan kirjan muissakin esseissä. Gustafsson esimerkiksi nyökkää hyväksyvästi Camus’n *Rutto*-teoksen henkilöille, jotka mielettömyyden ja tyhjyyden keskellä tekevät omat valintansa tukenaan vain kekseliäisyytensä ja kykynsä omistautua. Ihmisen eksistentialistisen riittoisuuden esittely jatkuu, kun Gustafsson vertailee keskenään länsimaisen kaanonin menestyksekkäimpien romaanien päähenkilöiden Don Quijoten ja Robinson Crusoen luovutusta. Quijoten luovuus on Gustafssonin mukaan totalitääristä, koska se perustuu maailmalle vieraan kokonaisnäkemysten väkinäiseen ja pakkomielleiseen toistoon. Gustafsson vertaa Quijoten tapaa elää ritarinunelmaa Maon ”suureen harppaukseen”. Quijote löytää itsensä jatkuvasti piirroshahmojen tilanteesta: maa on kadonnut jalkojen alta ja putoaminen alkaa tuossa tuokiassa. Robinson Crusoe Gustafssonin mukaan sen sijaan kytkee luovuutensa takaisin maailmaan, hän yrittää ja erehdytty, ja myös tunnistaa epäonnistumisensa.

K I R J A T
Hänet on heitetty karuun todellisuuteen yksin, eikä pakotietä ole, mutta onpa luovuus ja mielikuvitus.

Tämä eksistentiaalinen perustilanne tuntuu olevan Gustafssonille keskeinen lähtökohta: elävä ihminen tekemässä luovia ratkaisuja ristiriitaisessa tilanteessa ilman syytä tai mahdollisuutta tukeutua kuolleisiin käsitejärjestelmiin, olivat ne sitten omia tai lainattuja. Jonkilainen luovuutta pohtiva jakso onkin sijoitettu kirjan keskelle, jossa kolme esseetä käsittelevät luovaa sysäystä, luovuuden rajoja ja taiteellisen ja teknisen luovuuden yhteyttä. Tämä jakso on tietystä human interest-kiinnostavuudestaan ja hauskoista anekdooteistaan huolimatta ehkä kirjan heikointa antia, koska esitetty näkemys luovuudesta kaoottisena, ennakoimattomana ja organisoimattomana vaikuttaa muun asian yhteydessä hiukan turhan sovinnaiselta Freudilaisessa inspiraatio-opissaan. Tokihan luovuus tietenkin on ennakoimaton ilmiö, toki tietty hajamielisyys on hyväksi ideoille, toki moni muukin kuin Gustafsson ajattelee parhaiten ajatellessaan jotakin muuta, mutta näiden sinänsä hienojen asioiden toteaminen ja oman luovuuden vaatimien olosuhteiden erittely jo itsessään riittävän rikkaassa kirjassa saa äitelän sivumaun. Tunnelma on sama kuin rokkibändin laulaessa siitä, millaista on laulaa rokkibändissä. Tällaisia sävyllisiä särähdyksiä sattui korvaani kirjasta toinenkin: haastattelu-esse ”Robert Nozickin merkillinen vapaus”, joka on kummallisen kriittikön ja syvä kumarrus, miltei pyllistykseksi muuttuva.

Mutta nämä ovatkin ainoita lipsahduksia, muuten esseet etenevät hienon hienolla varmuudella ja poleemisella vakuuttavuudella. Nimenomaan keskusteluvuus luonnehtii Gustafssonin esitystapaa. Kirjoitukset viittaavat luontevasti filosofian historiaan, runouteen, musiikkiin, sosiologiaan ja arkielämän tilanteisiin. Kirjan lopun lähinnä Ruotsin yhteiskuntaelämää ruotivat kolme esseetä ”Kohti neljättä julkisuutta”, ”Ruotsi klinikkana” ja ”Arvojen kriisi” ovat suorastaan purevia kannanottoja, menettämättä silti avoimuuttaan. *Mutatis mutandis*, Gustafssonin ruotsalaista lehdistöä ja konsensus-politiikkaa ruoskivat argumentit toimivat hyvin myös Suomen olosuhteissa. Gustafssonin huomio ruotsalaisen poliittisen elämän valtapositivismista eli siitä, että toteutuneiden faktojen kuvitellaan oikeuttavan niitä ylläpitävän vallankäytön, osuu kipeästi myös suomalaiseen nilkkaan, ei vähiten suomettumisen tai markkinavoimien palvonnan kohdalla. Samoin huomio siitä,

miten konsensuksen ja ”saintsimonilaisuuden” hengessä enemmistön mielipiteen ja organisoidun yhteiskunnan oletetaan lähes maagisella tavalla perustelevan mielivaltaisen suhtautumisen vähemmistöjen oikeuksiin ja oikeuttavan milloin minäkäinlaiset eheyttävät projektit. Gustafssonin pohtii luovuttamattomien oikeuksien ja enemmistödemokratian suhteita tavalla, joka joiltakin osin muistuttaa Matti Wuoren huomioita Suomen oikeusjärjestelmän puutteista. Ongelmana näytetään myös (iltapäivä)lehdistön tapa synnyttää jo neljättä julkisuutta, joka luo itse omat uutisensa ja joka ei myy yhteisyyttä vaan jaettua yksityisyyttä. Gustafssonin mukaan ”emotionaalista ilmapiiriä” markkinoivat lehdet ovat menettämässä paitsi mandaattinsa julkisuutena, myös kykynsä ennakoida tuon yleisen mielialan heilahteluja. Mielenkiintoista kyllä, muuten eksistentialistiin painotuksiin taipuvainen Gustafsson vetoaa tällä kohden mielellään valituksen ja porvarillisen julkisuuden arvoihin, esimerkiksi oikeuteen pyrkiä muokkaamaan yleistä mielipidettä ilman, että edustaa mitään instituutiota tai yhteisöä. Tällaisen pyrkimyksen esteenä on paitsi julkisuuden kaupallistuminen, myös sen valtiollistuminen ja yhteiskunnallinen tuki, joka edellyttää viestin lähettäjältä kykyä identifioitua jonkin tunnetun etujärjestön tai kansalaisryhmän päämäärien kanssa.

”Ongelmanmuotoilemisetuoikeus”

Essee ”Ongelmanmuotoilemisetuoikeus” on jo jonkilainen miniklassikko. Esseessä Gustafsson tynesti ja viileästi muutamien käsitteellisten erottelujen avulla tekee näkyväksi julkisen sektorin ja tiedonvälityksen läheisyyteen liittyviä ongelmia. Samalla tulee esitellyksi itse ongelmanmuotoiluetuoikeuden käsite, joka on mitä käytökelpoisin väline. Idea on yksinkertainen. Nykyistä tilannetta voidaan kuvata sanomalla, että ”työntekijöitä on liikaa” tai sanomalla, että ”työpaikkoja on liian vähän”. Kummatkin väitteet ovat erässä mielessä tosia ja kysymys onkin siitä, kumpaa pidetään ongelmana, työntekijöiden ylenmääräisyyttä vai työpaikkojen puutetta. Ongelmanmuotoiluetuoikeus on sillä taholla, joka ilman argumentaatiota saa läpi oman käsityksensä siitä, mikä ongelma on. Esimerkiksi ravintoloitsijalla on tällainen ongelmanmuotoiluetuoikeus ravintolansa tiloissa suhteessa väitteisiin ”istumapaikkoja on liian vähän” ja ”asiakkaita on liikaa.” Kun ongelmanmuotoiluetuoikeus, joka esimerkiksi tiedotus-

välineillä mitä ilmeisimmin on, yhtyy yllä kuvattuun valtapositivismiin, voittajan voiton kyseenalaistamattomuuteen, on tilanne julkisuuden ja kansalaisoikeuksien kannalta kurja. Näillä kohdin Gustafssonin filosofinen iskukyky on akuuteimmillaan ja puoltaa kirjan alkupuolella esiin tuotua näkemystä filosofian kieltäytymismahdista ja käsitteellisen kekseliäisyyden merkityksestä toivon lähteenä.

Mielenkiintoinen juonne Gustafssonin näkemyksissä on pohdinta filosofin minän sisällyttämisestä filosofiaan. Tämä pohdinta saa erilaisia muotoja, esimerkiksi Gustafssonin viehtymisessä peiliin, kysymykseen siitä, kuka peilistä katsoo ja kuka siinä näkyy. Peilin katse nousee esiin Gustafssonin tulkitsessa Rilken, Wellsin ja Lacanin kirjoituksia. Hauska on myös esse ”Friedrich Nietzschen toimistoajat”, jossa Gustafsson miettii, miksi ajatus Nietzschestä yhtä aikaa tietyn ajan ja paikan (”Piazza di san Marcon varrella, kevät edellytettynä, samoin aamupäivä, aika kymmenen ja kahdentoista välillä”) ja tietyn ajattoman filosofian edustajana ei tunnu yhtä mahdottomalta kuin sama ajatus esimerkiksi Hegelin tai Fichten kohdalla.

Gustafssonin päätelmä on, että Nietzsche välttää naurettavuuden, koska hänen filosofiansa on ironista, ei eskatologista. Nietzsche ei väitä filosofiansa olevan maailman tyhjentävä kuva. Peilin esittämä vastakysymys on: ”Jos maailma on minun kuvaukseni mukainen, mikä minä silloin oikeastaan olen?” (s. 89). Tämän kysymyksen paino on Gustafssonille nimenomaan eksistentiaalinen. Kuvatessaan maailmaa filosofi tulee kuvanneeksi itsensä, samaan tapaan kuin taidemaalari maalatesaan itsensä tauluunsa. Täten maailman kuvaus on eksistentiaalinen valinta ja jos ihmisenä oleminen halutaan jättää avoimeksi, on maailmankuva myös jätettävä avoimeksi. Tilanteen tekee vielä painavammaksi ja painostavammaksi se, että Freudin jälkeen ja Wellsin kuvaamalla tavalla meidän on ajateltava, että peili on samalla myös ikkuna: sieltä katsoo takaisin jotakin, joka ei ole pelkästään minä. Kuten Gustafsson toteaa, Freudin ja Lacanin jälkeen edes se, että ajattelemmesaa se, mitä me ajattelemmes, ei ole annettua, tulkitsematonta faktaa. Rehelliisyyden nimissä Gustafsson vaatii, että tuo tulkinta on tehtävä täällä: eskatologia ja ideologia on patologista pyrkimystä lopettaa kaikki filosofia filosofoimalla, vaatimus vallasta tässä maailmassa viittaamalla toiseen maailmaan.

Tere Vadén